

VASTAGH ZOLTÁN¹

ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK A DISSZOCIATÍV TÉZIS EMPIRIKUS VIZSGÁLATÁHOZ
MEGJEGYZÉSEK A MOBILITÁS ÉS TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ CÍMŰ ÍRÁS KAPCSÁN

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.4.78>

ABSZTRAKT

A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle 2019. évi 4. számának hasábjain jelent meg Hajdu Gábor, Huszár Ákos és Kristóf Luca (2019) *Mobilitás és társadalmi integráció* című elemzése, amely a társadalmi mobilitás potenciális negatív következményeinek empirikus vizsgálatára irányult. Elemzésemben Sorokin disszociatív tézisére vonatkozóan általuk levont konklúzió elméleti pontosításának szükségességére kívánom felhívni a figyelmet. Jelen írás központi kérdése az, hogy vajon elképzelhető-e, hogy Hajduéknak igaza van abban, hogy a „mobilitásnak” nincsenek negatív pszichés, illetve kapcsolathálózati következményei, miközben Sorokin sem feltétlenül tévedett. Ebben a dolgozatban tehát nem a disszociatív tézisre vonatkozó empirikus eredmények mellett vagy ellen szólok fel, hanem azokat az elméleti szempontból kulcsfontosságú elemeket emelem ki, amelyek mérlegelése elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy valóban Sorokin tézisét tesztelhesük, s nem valami mást.

Kulcsszavak: Sorokin, disszociatív tézis, társadalmi mobilitás, mentális egészség

THEORETICAL CONSIDERATIONS FOR AN EMPIRICAL STUDY OF THE DISSOCIATIVE THESIS
COMMENTS ON THE ARTICLE 'MOBILITY AND SOCIAL INCLUSION'

ABSTRACT

In issue 4 of 2019 the Social Science Review published an article entitled 'Mobility and Social Integration', which aimed to empirically examine the potential negative consequences of social mobility. In this paper, I would like to draw attention to the need for a theoretical clarification of that article's conclusions regarding the dissociative thesis of Sorokin. The central question of the present paper is whether it is conceivable that Hajdu and his colleagues are right that 'mobility' has no negative consequences on psychological wellbeing or on social relationships, while Sorokin was not necessarily wrong either. The empirical results are not challenged here, but some key theoretical elements of the dissociative thesis are highlighted that need to be considered in order to ensure it is really a test of Sorokin's thesis, and not of something else.

Keywords: Sorokin, dissociative thesis, social mobility, mental health

¹ Tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Gyerekesély Kutatócsoport. Tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanszék.

ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK A DISSZOCIATÍV TÉZIS EMPIRIKUS VIZSGÁLATÁHOZ

MEGJEGYZÉSEK A MOBILITÁS ÉS TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ CÍMŰ ÍRÁS KAPCSÁN

BEVEZETÉS

A *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 2019. évi 4. számának hasábjain jelent meg Hajdu Gábor, Huszár Ákos és Kristóf Luca (2019) *Mobilitás és társadalmi integráció* című elemzése, amely a társadalmi mobilitás potenciális pozitív vagy negatív következményeinek empirikus vizsgálatára irányult. Ez az írás tulajdonképpen Tak Wing Chan egy évvel korábbi, *The British Journal of Sociology*-ban megjelentetett cikke (Chan 2018) hazai adaptációjának, illetve magyarországi ellenőrzésének, átültetésének is tekinthető.

Chan ezen elemzésében a társadalmi mobilitás esetleges negatív következményeivel foglalkozik, illetve Sorokin disszociatív tézisének nagymintás, kvantitatív adatokon történő tesztelését tűzte ki célul. Chan konklúziója az volt, hogy sem a felfelé, sem a lefelé irányuló társadalmi mobilitásnak nincsenek kimutatható negatív következményei sem az egyéni kapcsolatokra, sem pedig a szubjektív elégedettségére nézve. A sommás következtetés szerint tehát Sorokin disszociatív tézisének megcáfoltnak kell tekintenünk.

Hajduék cikke szintén a társadalmi mobilitás negatív következményeiről szóló tézisek vizsgálatát, illetve cáfolatát tűzte ki célul. Az elemzés erőteljesen követi Chan megközelítését, illetve gondolati ívét. A szerzők, regressziós számításaik eredményei alapján megerősítik: sem a „felfelé”, sem a „lefelé” irányuló társadalmi mobilitással összefüggésben nem mutathatók ki szignifikánsan a Sorokin által feltételezett negatív következmények. A szerzők szerint:

„Sorokin disszociatív tézisével szemben (...) a felfelé mobilitás több integrációs indikátor szempontjából is pozitívnak tekinthető. (...) Sőt, inkább abba az irányba mutatnak, hogy a fölfelé irányuló foglalkozási mobilitás a legtöbb esetben kedvező módon függ össze mind a társas kapcsolatokkal, mind a társadalmi részvétellel, mind pedig az integráltság szubjektív érzésével” (Hajdu–Huszár–Kristóf 2019:56).

Tehát a szöveg egyik legfontosabb – Chan konklúziójával egybehangzó – megállapítása, hogy Sorokin az az elméleti hipotézise, mely szerint a társadalmi mobilitáshoz negatív pszichés, illetve kapcsolathálózati következmények társulnak (Sorokin 1959), nem állja meg a helyét.

Tekintve, hogy Sorokin tézise mind szaktudományos, mind laikus szemmel valóban meglehetősen hihetőnek, ráadásul évtizedeken át széles körben elfogadott „ténynek” tűnt, így mindenképpen indokolt empirikus ellenőrzése. Jelen hozzászólásomban nem is Hajduék – vagy Chan – empirikus eredményeit vonom kétségbe, hanem csak az azok alapján levont konklúzió elméleti pontosításának szükségességére kívánom felhívni a figyelmet. Ugyanis, bár Hajduék nem köteleződtek el egyetlen konkrét elméleti hipotézis mellett sem, mégis egyik legfontosabb viszonyítási pontjuknak Pitirim Sorokin disszociatív tézisének (1959) tekintették, s mind a cikk bevezetésében, mind pedig az összefoglalásban egyértelműen értékelő jellegű állításokat fogalmaztak meg arra vonatkozóan.

Jelen írás kérdése tehát a következő: elképzelhető-e az, hogy Hajduéknak igaza van abban, hogy a mobilitásnak nincsenek negatív következményei, miközben téves következtetést vonnak le Sorokin disszociatív tézisére vonatkozóan? Ebben a dolgozatban tehát nem a disszociatív tézisre vonatkozó pro és kontra eredmények mellett vagy ellen szólok fel, hanem azokat az elméleti szempontból kulcsfontosságú elemeket emelem ki, amelyek mérlegelése elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy valóban Sorokin tézisének tetszelhessük empirikusan, s nem valami mást.

Elméleti szempontból igen fontos, hogy milyen konklúziók olvashatók ki az empirikus vizsgálatok eredményeiből, mivel nem Sorokin volt az egyedüli, aki a társadalmi mobilitáshoz sajátos pszichés, illetve szocio-kulturális kihívásokat társított, így a disszociatív tézis cáfolata egyben jelentős kihívás elé állítja mind Bourdieu (1967, 1984) habituselméletét, mind pedig Durkheim (2000, 2001) társadalmi integrációról alkotott elképzeléseit is.

A következőkben tehát először is Sorokin disszociatív tézisének kritikai elemzését kísérem meg, majd összefoglalom azokat a pontokat, amelyeket kritikusként tekinthetünk, amennyiben valóban Sorokin hipotézisének empirikus ellenőrzését tekintjük célunknak.

A DISSZOCIATÍV TÉZIS, ÉS AZ ELEMZÉSI EGYSÉG KÉRDÉSE

A disszociatív tézis megfogalmazását a legtöbb témában jártas szerző (pl. Goldthorpe 1980, Marshall–Firth 1999, Houle–Martin 2011, Friedman 2014, 2016, Chan 2018) Sorokin 1959-ben megjelent, *Social and Cultural Mobility* című könyvéhez köti (Sorokin 1959), amely az 1927-es *Social Mobility* című művének kibővített kiadása, és ebből is leginkább a XXI. fejezetet (Sorokin 1959:508–529) szokás kiemelni, amely a mobilitás emberi viselkedésre és pszichére gyakorolt hatásairól szól. A „tézis” megfogalmazása óta tehát legkevesebb fél évszázad telt el, de ha az eredeti művet vesszük alapul, akkor már közel százéves. A tézis igazságtartalma körül azonban igazából csak az elmúlt bő évtized során parázslott fel a vita a nemzetközi szakirodalomban (Chan 2018:184–187), s ez máig nem hozott megnyugtató választ a kérdésre.

Sorokin disszociatív tézisének a leggyakrabban előforduló értelmezése dióhéjban így szól: a társadalmi mobilitás kiszakítja az egyéneket megszokott társadalmi kapcsolathálójukból, és a teljesen más társadalmi közeg normáiba, értékeibe, illetve viselkedési elvárásaiba történő beilleszkedés nehézségei miatt, a mobilitás – tartósan – káros hatással van a mentális egészségre, és az egyéni jólétre (Houle–Martin 2011:3–4, 16, Goldthorpe 1980:176–177, 202, 207, 254, Ellis–Lane 1967).

Rögtön meg kell jegyezni azonban, hogy a disszociatív tézis lényegét Sorokin nem fogalmazta meg egyetlen pontos definícióban, hanem a már említett fejezet egészéből, sőt, valójában a könyv teljes kontextusából lehet csak kihámozni azt, hogy valójában mire is gondolhatott. A disszociatív tézis pontos olvasata viszont kulcsfontosságú, hiszen az egy empirikus elemzés esetében nem csak a „függő változók” kiválasztásának szempontjából kardinális, hanem az elméletileg feltételezett hatásmechanizmusok egyúttal a „független változókat”, illetve a szükséges és megfelelő kontrollváltozók kiválasztását is meghatározzák.

Nem mindegy ugyanis, hogy a társadalmi mobilitás strukturális vagy cirkuláris fajtájáról beszélünk-e, hogy inter- vagy intragenerációs értelemben használjuk-e, hogy csak vertikális vagy horizontális mobilitást is értünk-e alatta, továbbá, hogy számot vetünk-e az esetlegesen vele járó térbeli mobilitással. Nem lényegtelen továbbá az sem, hogy mekkora a megtett társadalmi távolság mértéke, jellege, illetve a mobilitás sebessége, s hogy beszélhetünk-e a vizsgálatához felhasznált társadalmi kategóriáink, osztályaink, státuszcsoportjaink stb. esetében éles szocio-kulturális különületről, vagy csak gazdasági-politikai értelemben vett pozicionális különbségekről,

illetve egyenlőtlenségekről van-e szó. Emellett fontos az is, hogy mit tételezünk függő változónknak; hogy a kapcsolathálózatok meggyengülését tarjuk-e döntő kritériumnak a tézis igazolása vagy cáfolata szempontjából, vagy ezt még a hatásmechanizmus körébe utaljuk-e, amelynek beteljesülése esetén várjuk el a mentális egészséggel és jolléttel kapcsolatos problémák megjelenését². Végül arról is érdemes elgondolkoznunk, hogy a kapcsolathálózatok meggyengülése és a társadalmi izoláció vajon fogalmilag egyenértékűek-e, vagy úgy gondoljuk, hogy érezhetjük magunkat magányosnak tömegben is. Amennyiben tehát a disszociatív tézis ellenőrzése a cél, úgy nem kerülhetjük meg az eredeti forrásban megjelölt következmények, okok, és a köztük feltételezett közvetítő mechanizmusok részletes kritikai elemzését sem.

Mivel Sorokin a disszociatív tézist is csak nagy vonalakban vázolta fel, így ezeket a kérdéseket sem tisztázta explicit módon, sőt könyvében többször visszautalt, illetve hozzátett a korábbi értelmezéseihez. Eredeti szövege alapján azonban megkísérelhetjük a disszociatív tézis viszonylag pontos rekonstrukcióját.

Először is egyáltalán nem egyértelmű, hogy maga Sorokin egy-egy konkrét egyén szempontjából tulajdonított valódi jelentőséget a társadalom belső rétegződési-, illetve osztályrendszerén belüli mozgásoknak. Amikor Sorokin a disszociatív hatásokról írt, elsősorban a „viszonylag immobil” és a „mobil” társadalmakat (1959:137–138, illetve 133–134, 137) állította szembe egymással a mobilitás lehetséges negatív hatásai kapcsán (1959:508–509), vagyis elsősorban nem egyének, hanem társadalmak képezték az elemzési egységét.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyéni szinten ne lehetne esetleg kimutatni ezeket a negatív hatásokat, az viszont könnyen elképzelhető, hogy kevésbé egy és ugyanazon társadalom különböző rétegei, vagy osztályai között fogjuk őket megtalálni, hanem sokkal inkább különböző társadalmak ugyanazon rétegei, vagy osztályai között.

Szemléletesen példázza a fentieket a már említett XXI. fejezet kezdő oldalának néhány sora, amelyekben Sorokin így ír:³

„Amikor egy ember egész élete során ugyanabban a foglalkozásban, gazdasági-, és politikai státuszban marad, akkor a viselkedés kétségtelenül nagyon merevvé, rugalmatlanná válik. Ugyanazon munka folyamatos teljesítésének jármában, ugyanazon társadalmi- és gazdasági körülmények között, a test, az elme és az egész viselkedés bizonyos merevségre tesz szert. A szokások „második természetű” válnak. Emiatt az azonos státuszban lévő emberek viselkedése hasonlatossá, míg a más társadalmi státuszba tartozó embereké nagymértékben eltérővé válik. Meglehetősen más képet mutat a mobil társadalmak tagjainak viselkedése. Mivel ők mozognak egyik foglalkozásból a másikba, egyik gazdasági-, politikai státuszból a másikba, ez meggátolja a nagyon rideg magatartásmódok kialakulását, mert az a viselkedés, amely egyik foglalkozásnál megfelelő, helytelen lehet egy másikban. A státusz változása szükségessé teszi a test, az elme, és a reakciók megfelelő alkalmazkodását. A gazdasági színvonal változásai ugyanezt az

2 Hajduék cikkében például a családi állapotra, háztartásnagyságra, illetve gyerekszámra vonatkozó magyarázó változók akár függő változókként is értelmezhetők lehetnének (vö. Sorokin, 1959:524, 525, 539), ha azt feltételeznénk, hogy a jelentős társadalmi távolságot leküzdő egyének esetleg nehezebben, vagy később találnak tartós párkapcsolatot maguknak, emiatt kitolódik a gyermekvállalás, esetleg kevesebb gyerekük születik, mint tervezték, vagy egy több konfliktussal járó párkapcsolat miatt nagyobb eséllyel válnak el. Ellenben lehetségesnek tartom, hogy a nexusdiverzitást magyarázó változóként (is) lehetne értelmezni, mivel okoskodhatnánk úgy is, hogy akiknek magas a nexusdiverzitási indexe, azok társas atmoszférájukat tekintve mobilak (vö. Sorokin, 1959: 511, 509) és így őket terheli inkább az alkalmazkodási kényszerrel Sorokin által összefüggésbe hozott mentális stressz, illetve a másik oldalon ők részesülnek leginkább a mobilitás feltételezett pozitív (Sorokin, 1959: 509, 511) hatásaiból is. Szemben az alacsony nexusdiverzitási indexsel rendelkező, és így feltételezhetően zártabb, állandóbb szociális közegben élő egyénekkal.

3 A Sorokintól származó idézetek a szerző fordításai.

eredményt váltják ki. Emellett a mobil társadalmakban a viselkedésnek sokoldalúnak, változékonynak, illetve változtathatónak kell lennie, és képesnek kell lennie nagyobb váltásokra és módosulásokra. (...) Ebben az értelemben az emberi viselkedés nagyobb változékonysága, képlékenysége, formálhatósága a társadalmi mobilitás természetes következménye. Ebből a nézőpontból elég csak összehasonlítani egy hindu és egy amerikai viselkedését...” (Sorokin 1959:508)

Ehhez hozzátehetjük azt is, hogy ha egy mobilabb társadalomban mindenkire egyformán nagyobb pszichés megterhelés hat, mint az immobil társadalmakban (akár makro-statisztikák szerint is kimutathatóan), abból még nem feltétlenül következik semmi az egyének közötti különbségekre nézve. Ugyanis, ha már régóta nyitott és mobil egy társadalom, akkor lehetséges, hogy már rég lebomlottak azok a státuszok/rétegek/rendek közötti szocio-kulturális különbségek, amelyek alkalmazkodási stresszt okozhatnának a mobil egyéneknél, és a mentális problémák országos átlaga úgy emelkedett, hogy közben a belső differenciák lecsökkentek. Továbbá megemlíthetjük azt is, hogy nem feltétlenül kell ahhoz önmagunknak mobilnak lennünk, hogy a minket körülvevő személyes kapcsolatokban nagyfokú fluktuációt tapasztaljunk meg, hiszen, ha közeli barátaink, családtagjaink azok, akik mobilak, s ennek folytán esetleg eltávolodnak tőlünk, az minket, immobilakat is érint. Így pedig némileg más színben tűnhetnek fel az olyan mondatok is, mint például:

„Egy mobil társadalomban, amelynek tagjai csoportból csoportba, helyről helyre csúszkálnak, a meghittség és bizalmasság esélye sokkal kisebb” (Sorokin 1959:522).

Az is inkább makroszintű értelmezést támogatja, hogy Sorokin nyíltan és egyértelműen felvállalta szimpátiáját Durkheim gondolataival (Sorokin 1959:524, 526), akinél a társadalmi integráció fogalma szorosan összefonódott a szolidaritás, a kollektív tudat, a kollektív reprezentációk, és az anómia (főként a gazdasági anómia) fogalmaival (Némedi 2005:40–42, 59, 2006:23, Takács 2019), hiszen feltevése szerint a mechanikus szolidaritásból az organikus szolidaritásba történő átalakulás a közös tudat és a társadalmi integráció megelőző formáinak meggyengülésével jár(hat) együtt (vö. Némedi 2005:52, Némedi 2006:28–29, Takács 2019:45–46). Bár Durkheim szerint a válságok, forradalmak, háborúk erősítik a társadalmi integrációt (Némedi 2005:57), de a gazdasági fellendülés időszakaiban, amikor meggyengülnek a különböző társadalmi pozíciók elfoglalását szabályozó korlátok, és a gazdagodás, társadalmi felemelkedés vágyai erősödnek, akkor egyúttal megrendülnek a méltányosság mércéi is, s ezek együttesen növelik az öngyilkossági hajlamot (Némedi 2005:59). Annak érdekében pedig nem kell logikai bukfenecet végrehajtanunk, hogy az öngyilkossági hajlam és a mentális egészségre vonatkozó sorokini tézis között meglássuk a párhuzamot.

Durkheim elméleti és módszertani tekintetben pozitívista, antiindividualista, módszertani kollektívista szemléletet képviselt (vö. Némedi 2004:176–178), és – a századforduló előtti munkáiban – olyan összehasonlító módszert alkalmazott, amelynek alapját nem mikroszintű, hanem csoportszintű statisztikai adatokkal, arányszámokkal alátámasztott társadalmi tények képezték (vö. Némedi 2004:180, 2005:38–39, 43, 45–47). Ezt a megközelítést átvéve, a különböző társadalmakat jellemző mobilitási arányokat, hasonlóan az öngyilkossági arányokhoz, mint társadalmi tény, egy-egy adott társadalom *sui generis* jellemzőjét is tekinthetjük, és könnyen eljuthatunk a disszociatív tézis olyan értelmezéséhez, amely szerint a mobilitás negatív következményi nem csak a mobil egyéneket, hanem a mobil társadalmak összes tagját egységesen érintetik. Ebben az értelmezésben pedig a disszociatív tézist, sokkal inkább a mobil és az immobil társadalmak térbeli vagy történeti – összehasonlításával lehetne ellenőrizni. Ez az elméleti és módszertani felvetés már csak azért is plauzibilisnek tűnik, mivel Sorokin a hivatkozott művének VII. fejezetében a társadalmi mobilitás különböző formáinak meghatározása (Sorokin 1959:133–134, 137) mellett részletesen foglalkozott a mobil és az immobil

társadalmak különbségeivel (Sorokin 1959:137–138), amelyről feltételezhetően a könyv későbbi fejezeteinek írásakor sem feledkezett meg.

Felmerül továbbá az a kérdés is, hogy vajon sportszerű, illetve jogos-e a mai „nyitott” társadalmak vizsgálata alapján ítélkezni egy közel százéves tézis felett, amely minden bizonnyal, egy sokkal zártabb társadalmi csoportokkal (akár zárt elitekkel) működő társadalmi közegben, illetve közegre vonatkozóan született meg. Sorokin tézisének viszonyítási pontja ugyanis egy olyan rétegzett társadalom, amelyben az elkülönülő rétegeket eltérő morál, norma, értékrendszer, viselkedési szabályok, etika és szokások jellemezik, amelyek a különböző rétegekbe tartozó egyénekben – mai kifejezéssel élve – eltérő habitusokat alakít ki⁴ (vö. 1959: 508–510, 519) Vagyis a Sorokin által feltételezett mobil társadalom is egy viszonylag zárt társadalmi rétegekkel, rendies jelleggel (is) jellemezhető társadalom volt. Amennyiben ebből indulunk ki, úgy megkerülhetetlenné válik az a kérdés, hogy egyáltalán ma is léteznek-e ilyen, szociálisan ennyire élesen elkülönülő rétegek, és ha igen, azt vajon képesek-e megragadni az olyan kategóriarendszerek, mint amilyen az EGP (vö. Chan 2018) vagy éppen a munkajelleg csoportok (Hajdu et al. 2019). Tehát véleményem szerint, ha Sorokin tézisének megfelelően akarnánk tesztelni, és elfogadnánk, hogy ez releváns egy és ugyanazon társadalom különböző rétegei, illetve osztályai közötti mozgások esetében is, még akkor is mindenekelőtt azt kellene bebizonyítanunk, hogy az általunk kialakított mobilitási utak kezdő és végpontjai még ma is valóban eltérő társadalmi miliőket/rendeket jelenítenek meg. Hiszen csak ez esetben állíthatnánk egyáltalán, hogy a mobilitás ebben az értelemben is változásként fogható fel, és feltételezhetnénk, hogy az egyén alkalmazkodóképességét próbára teszi a változás.

A DISSZOCIATÍV TÉZIS, ÉS A TÁRSADALMI MOBILITÁS DEFINÍCIÓJA

A disszociatív tézis empirikus ellenőrzése szempontjából a társadalmi mobilitás fogalmának szabatos definíciója is kulcsfontosságú. Sorokin egyik legnagyobb hozzájárulása a szociológia tudományának fejlődéséhez, éppen a társadalmi mobilitás különböző formáinak tudatos és részletes elemzése volt, és már csak ezért sem kerülhető meg, hogy a disszociatív tézissel kapcsolatban is a mobilitás megfelelő fogalmait használjuk és mérjük.

Ugyan az explicit definíció hiánya miatt nem egyértelmű, hogy Sorokin inkább az inter- vagy inkább az intragenerációs mobilitás káros pszichés hatásairól fogalmazta-e meg állításait, de minden jel arra mutat, hogy a disszociatív tézis mikroszintű érvényessége szempontjából elsősorban nem az intergenerációs, hanem az intragenerációs mobilitási utakat lenne érdemes vizsgálni.⁵ Sorokin, hivatkozott könyvében ugyanis döntő többségében ez utóbbi kontextusában beszél a potenciális negatív következményekről, és írása hemzseg a következőkhöz hasonló szövegrészekről:

„Amikor városba költözünk, vagy egy másik országba megyünk, vagy egy eltérő társadalmi osztályba kerülünk, gyakori következmény egy részleges erkölcsi, morális elszigetelődés, illetve az erkölcsi érzék gyengülése, elsovadása” (Sorokin 1959:526).

„Amikor egy ember egész életében ugyanazt a foglalkozást űzi és ugyanabban a gazdasági-, társadalmi pozícióban van, az elméje kétségkívül magán hordozza társadalmi helyzetének stigmáját” (Sorokin 1959:509).

4 Sorokin szövegének rosszindulatú értelmezése szerint pedig inkább az előbbieket alakulnak ki a rétegekbe tartozó egyének eltérő képességei, adottságai miatt (vö. Sorokin 1959:493–494).

5 Ezek mellett érdemes megemlíteni azt is, hogy Sorokin értelmezésében a mobil társadalmakat valószínűleg nem csak a vertikális (1959:414), hanem a horizontális mobilitás (1959:381–409) magas foka is jellemzi (1959:528).

„Ha tudni akarjuk egy farmer jellemző életszemléletét, beállítottságát, akkor nem egy olyan emberhez fordulunk, aki csak néhány hónapja farmer, hanem egy olyanhoz megyünk, aki egész életében az volt” (Sorokin 1959:510).

„Lévén az immobil társadalmak tagja ahhoz a foglalkozáshoz adaptálódik, amelyet egy életen át űz, a tetetlenség és megszokás bűvöletében végzi munkáját és éli életét” (Sorokin 1959:510).

Azt is nagyon fontos tisztázni, hogy Sorokin mennyire értelmezte determinisztikusan a negatív hatásokhoz vezető mechanizmust, hogy megadta-e az adaptáció elméleti lehetőségét, és hogy mennyire gondolta tartósnak a mobilitással járó egyéni következményeket. Arra vonatkozóan több utalást is találunk Sorokin művében, hogy a negatív következmények nem egyszerűen csak a mobilitás tényéből fakadnak, hanem attól is függnék, hogy milyen gyors és milyen mértékű a változás, továbbá attól is, hogy mennyire képes alkalmazkodni⁶ az adott mobil egyén az új társadalmi közegehez.

„Idő és a türelem szükséges ahhoz, hogy bármit is behatóan megismerjünk. Aki egy bizonyos helyen hosszú időt tölt el, valószínűleg sokkal jobban ismeri azt, mint a turista, aki csak egy-két napot tölt ott” (Sorokin 1959:516).

„Mivel a mobil társadalmak tagjai az egyik foglalkozásban, helyen, gazdasági státuszban vagy pozícióban vannak az egyik nap, s és egy másik társadalmi pozícióban a másikon, olyanokká válnak, mint a turisták. Nem maradnak sokig egyetlen „társadalmi dobozban”, nem fognak ottmaradni egy életen át, és ezért nem törődnek és nem is képesek komolyan tanulmányozni az őket körülvevő környezetet” (Sorokin 1959:516).

„...egy ember, aki egyik foglalkozást a másikra váltja (mondjuk mezőgazdasági munkásból lelkésszé vagy tanárrá válik) és nem tudja ennek megfelelően megváltoztatni a reakcióit és a cselekvését, és adaptálnia új helyzetéhez, az valószínűleg elbocsátás sorsára jut” (Sorokin 1959:508).

A fentiekhez hasonló megfogalmazások arra utalnak, hogy Sorokin nem gondolta azt, hogy az egyén ne lenne képes bizonyos idő elteltével alkalmazkodni új környezetéhez, amennyiben ez az idő megadatik számára. Úgy tűnik, hogy inkább csak azt feltételezte, hogy a mobil társadalmakban élő egyének erre nincs lehetősége, mivel környezete egésze a folyamatos változás állapotában van. Ez az árnyalatnyi értelmezésbeli különbség az egyéni mobilitás lehetséges negatív következményei szempontjából is lényeges, mivel ha mégis tartósnak bizonyul az egyén új társadalmi pozíciója, s a következményekre vonatkozó mérést nem a mobilitási esemény után – vagy közben –, hanem csak évekkel, vagy akár évtizedekkel később kíséreljük meg, akkor addigra akár már Sorokin szerint is bekövetkezhetett az adaptáció, s a hatások mérséklődhetnek, vagy akár el is tűnhetnek.

További mérlegelendő kérdés a mobilitás során megtett társadalmi távolságra vonatkozik. Bár az eddig leírtak alapján nagyon úgy tűnik, hogy Sorokin elsősorban ösztársadalmi szinten feltételezte a negatív hatások megjelenését, mégis lényeges volt számára a társadalmi mobilitás mértéke:

„Más képet kapunk az emberről, aki egyik foglalkozásból a másikba kerül, a szegénységből a gazdagok közé, az alárendeltségből a hatalmasok közé, vagy fordítva. Az ilyen váltás egyúttal eltérő „társadalmi atmoszférákat” is jelent, amelyekben más társadalmi levegőt lélegezik, más viselkedésmódot, morált, eszméket, szokásokat és hiteket tapasztal meg. Eltérő „szellemi távlatokat” és „nézőpontokat” szerez. Különböző társadalmi dobozok életmódjáról szerez tudást. A szegények és gazdagok pszichológiája, mint

⁶ Erőteljes negatív hatások kialakulásához feltehetően az adott egyén alacsony fokú alkalmazkodóképessége is hozzájárul (vö. Sorokin 1959:508).

a kétkezi munkásé és a fogorvosé, az alárendelté és a parancsnoké, a közvetlen tapasztalás útján lesz ismerős a számára” (Sorokin 1959:509).

A fenti, és a hozzá hasonló idézetek azt a feltételezésünket erősítik meg, hogy Sorokin igazából csak jelentős társadalmi távolságok megtétele esetén feltételezhetett negatív hatásokat, és az egyéni adaptáció lehetőségét még ezeknél is fenntartotta.

A DISSZOCIATÍV TÉZISSEL KAPCSOLATOS FÜGGŐ VÁLTOZÓK, HATÁSMECHANIZMUS, ÉS TELJESÜLÉSÉNEK SZOCIOL-KULTURÁLIS PEREMFELTÉTELEI

A mobilitás alkalmazott fogalmának kérdései után érdemes a következmények megragadását szolgáló függő változókkal, majd az okkal összefüggésbe hozott magyarázó változókkal is foglalkozni, vagyis azzal a kérdéssel, hogy Sorokin pontosan milyen típusú és mértékű mobilitás esetén, milyen feltételek között, milyen hatásterületeken, és pontosan milyen negatív hatásokat is várhatott a mobil egyéneknél.

Ha elfogadjuk, hogy nem csak – időben vagy térben – elkülönülő társadalmak között, hanem egyazon társadalmon belüli mozgásokra is értelmezhető és érvényes a disszociatív tézis, és nem csak az általában kiragadott részletek, hanem Sorokin könyvének egésze alapján próbáljuk meg rekonstruálni a disszociatív tézist, akkor nagyon úgy tűnik, hogy Sorokin csak a (1) gyors, (2) nagy mértékű, (3) kulturálisan elkülönülő társadalmi környezetek (rétegek, illetve miliók) közötti mobilitás esetében feltételezett negatív pszichés következményeket. Sorokin a következmények tartósságára, és az egyéni alkalmazkodóképességre vonatkozóan nem fogalmazott meg semmilyen konkrét állítást, ellenben egyértelművé tette, hogy negatív következmények a psziché és az emberi kapcsolatok intimitása (tehát nem mennyisége) területén jelentkezhetnek.

A negatív hatások között, amelyeket Hajduék is említettek, elsősorban a mentális feszültséget, mentális betegségeket említette Sorokin (1959:515), de elsősorban nem konkrét egyénekre, hanem a társadalom tagjainak összességére vonatkoztatva. Sorokin legfontosabb állításai olvasatomban a következők:

- A mobil társadalmakban az egyének nagyobb mentális igénybevételnek, feszültségeknek (stressznek) vannak kitéve (Sorokin 1959:510).
- A mobil társadalmakban magasabb a neurotikus és pszichotikus mentális betegségek száma⁷ (Sorokin 1959: 515–516).
- A mobil társadalmak az egyéneket felületessé teszik és csökkentik az érzékenységüket (Sorokin 1959:516-518).
- A mobil társadalmakban jellemzőbb a szkeptikus és cinikus világnézet (Sorokin 1959:519–521, vö. Chan 2018:184).
- A mobil társadalmakban alacsonyabb fokú az intimitás, jellemzőbb a magányosság és a pszichoszociális elszigetelődés (Sorokin 1959:522–528, vö. Chan 2018:184);
 - a formális/mechanikus kapcsolatok ebből a szempontból nem számítanak, csak a valódi intimitást, megértést, közösségi élményt biztosító kapcsolatok (Sorokin 1959:522, 523);
 - az immobilabb társadalmakban – az egyének társadalmi pozíciójának állandósága miatt – nagyobb az esélye az intim kapcsolatok kialakulásának (Sorokin 1959:522–523).
- A mobil társadalmakban az egyének hajszojják az élvezeteket és folytonos pszichés feszültségben élnek (Sorokin 1959:524).
- A mobilabb társadalmakban szétesik a morál és jellemzőbb a bűnözés (Sorokin 1959:526–527).
- A mobilabb társadalmakban gyakoribb az öngyilkosság (Sorokin 1959:524).

⁷ Sorokin itt a nyugati országokra vonatkozó statisztikákra hivatkozott.

A negatív hatások mellett Sorokin szerint a nagyfokú társadalmi mobilitásnak sok pozitív hozománya is van; pl. az intellektuális élet, a művészetek, a tudomány felporzódása, és az innováció magasabb foka (1959:511–512, 515), amellet, hogy – össztársadalmi szinten – a kreativitás és az innováció növekedése is várható⁸.

A „felfelé” irányuló társadalmi mobilitás az objektív gazdasági helyzet, illetve életszínvonal szempontjából „definíció” szerint bizonyosan pozitív, hiszen bár a kutatók legtöbbször nem tisztázzák, de a „felfelé” irányt a társadalmilag kívánatos javak, helyzetek, körülmények stb. alapján jelölik ki. Így, ha valaki „felfelé” mobil, az általában definíciószerűen magasabb jövedelmet, kedvezőbb munka- és életkörülményeket, magasabb presztízt, jobb életeriélyeket jelent, kutatói ízléstől függően. Ha a függő változó a jövedelemmel, munkakörülményekkel, étellel való általános elégedettség, akkor szinte borítékolható, hogy ezek tekintetében a „felfelé” irányuló társadalmi mobilitásnak szubjektíve sem lesznek negatív következményei. Ezek tehát mind olyan szelektíven megválasztott függő változók, amelyek segítségével szinte bizonyosan megcáfolhatná bárki Sorokin tézisét, amennyiben elfogadnánk, hogy valóban ezekre gondolt. De nyilvánvalóan nem ez a helyzet. Talán nem is véletlen, hogy a tézis empirikus ellenőrzésével foglalkozó legkorábbi kutatások jellemzően nem ilyen típusú, hanem ténylegesen a pszichés állapotra vonatkozó függőváltozókat vizsgáltak.

Ha a szubjektív pszichés, mentális, kapcsolati negatívumokat tekintjük, akkor mi lehet a Sorokin által feltételezett hatásmechanizmus? Sorokin írását olvasva erős gyanúnk támad, hogy úgy képzelhette, hogy egyénnek akkor lehetnek beilleszkedési problémái, ha egy a saját, megszokott és ismert környezetétől eltérő, idegen és ismeretlen környezetbe kerül. Ha ez a változás nem következik be, akkor semmiféle alkalmazkodásra nincs szüksége az egyénnek, hiszen semmiféle külső környezeti kihívás nem éri. A környezet eltérését elsősorban ismeretek, műveltség, modor, illem, etika, értékek, normák, célok, preferenciák, diszpozíciók, presztízs, érdeklődés, szabadidőeltöltési szokások, politikai nézetek stb. területén kell azonosítanunk, ahogyan Bourdieu (1984) tette a kulturális fogyasztás, vagy Weber (1996) a rendek esetében. Emellett fontos lehet a környezet zártsága, amely tehát a weberi társadalmi osztály fogalmával és így egyúttal magával a mobilitással is összefüggésbe hozza a társadalmi környezet fogalmát.

Mint korábban már utaltam rá: amennyiben egy társadalmon belül vizsgálódunk, úgy a disszociatív tézis empirikus teszteléséhez mindenekelőtt azt kell bebizonyítani, hogy azon empirikus kategóriák, amelyek között a mozgást, mint mobilitást azonosítjuk, valóban lényegi környezeti különbségek állnak fenn, vagyis (1) a kategóriák között megfigyelhetők a fentiek értelmében vett kulturális különbségek, és/vagy (2) a kategóriák között nagyon alacsony fokú a mobilitás. Amennyiben legalább az egyik feltétel fennáll, úgy a vizsgálandó társadalom és kategóriarendszerünk is alkalmas a disszociatív tézis vizsgálatára. Amennyiben egyik sem áll fenn, úgy vagy a kategóriarendszer alkalmatlan, vagy pedig a társadalmi környezet nem megfelelő a vizsgálat lebonyolítására, hiszen a sorokini tézis megfogalmazása óta eltelt idő miatt ma már semmi sem garantálja, hogy korunk társadalmi keretei megfelelőek lennének az eredeti tézis igazságtartalmának ellenőrzéséhez. Ha ugyanis újra belegondolunk abba, hogy Sorokin az 1920-as évek társadalmi viszonyai között fogalmazta meg gondolatait, amikor Európában még élt a rendi kultúra – vagy legalábbis annak maradványai –, akkor sokkal élesebb képet nyerhetünk arról, hogy milyen negatív pszichés következményeket is feltételezhetett Sorokin azon „felkapaszkodottak”, parvenük esetében, akiknek a még élő arisztokratikus körökbe kellett beilleszkedniük, amivel szemben a mai plurális társadalmakban talán még az is kérdéses, hogy hova is kellene beilleszkedniük a mobil egyéneknek egyáltalán.

⁸ A pozitív hatásokra vonatkozó kitételek alapján akár az a következtetés is levonható lenne, hogy a mobilitás pl. a civil- és politikai részvételre pozitív hatásal van.

Külön bizonyítás nélkül tehát erősen kétséges, hogy akár az EGP, akár a munkajellegcsoportok összevont – vagy akár eredeti – verziója alkalmasak lenne a fentiekben körvonalazott környezeti különbségek megragadására, már amennyiben ezek ma még léteznek. Éppen ezért az „egylépcsős társadalmi mobilitás” - ahol csak a „szomszédos” státuszok/rétegek/osztályok közötti mozgásról beszélünk, még részletesebb kategóriarendszerek esetében is elégtelennek tűnne a disszociatív tézis ellenőrzéséhez, de az ezek összevonásával készített egyszerűbb modellek eleve még kevesebb eredménnyel kecsegtetnek⁹.

A DISSZOCIATÍV TÉZISBŐL LEVEZETHETŐ HIPOTÉZISEK

Sorokin már többször hivatkozott művében, valójában csak nagyon kevés olyan mondatot találhatunk, amelyek egyéni elemzési szintre vonatkozóan is konkrét állításokat fogalmaznak meg, de ezeket is csak a gyors, jelentős társadalmi távolságot átívelő, intragenerációs mobilitás esetére értette. Ezek egyike:

„A társadalom felbolydulásainak periódusai az egyének tömegeinek nagy mozgásait eredményezik. Az ilyen felfordulások következményeképpen meglehetősen új társadalmi helyzetekben, új és gyakran el-lenséges személyek között találják magukat, miközben már elszigetelődtek korábbi barátaiktól. Ennek következtében társas izolációjuk és magányuk valószínűleg jelentősen erősödik” (Sorokin 1959:524).

Amennyiben ezt a kiragadott részletet tekintjük úgy, mint amely alapján a disszociatív tézist értelmezni kellene, akkor ez valóban egy igen erős, szigorú állítás lenne, amely – csoportszintű összehasonlítást alapul véve – úgy fogalmazható át ellenőrizhető hipotézissé, hogy; a mobil személyek átlagában szignifikánsan kedvezőtle-nebbnek kell mutatkoznuk a vizsgálandó változók értékeinek, mint amilyen akár a kiindulási, akár az érkezési kategóriájukban jellemző.

Ennek legegyszerűbben belátható esete (a) egy háromkategóriás társadalomszerkezeti „modellen” szemléltetve, ha a függő változó értékei (y) az alacsony (AA) és a magas (MM) – illetve közepes (KK) – státuszú immobil kategóriákban nem térnek el szignifikánsan egymástól, vagyis $y(AA) = y(KK) = y(MM)$. Ebben az esetben, ha Sorokinnak igaza van, akkor (lásd 1. ábra):

$$y(AK), y(KA), y(KM), y(MK), y(AM), y(MA) < y(AA), y(KK), y(MM)$$

Bonyolultabb (de realisabb, és gyakoribb) eset (b), ha $y(AA) < y(KK) < y(MM)$. Ekkor, ha Sorokinnak igaza van, úgy (lásd 2. ábra):

$$y(AK), y(KA), y(MA), y(AM) < y(AA), \text{ illetve } y(KM), y(MK) < y(KK)$$

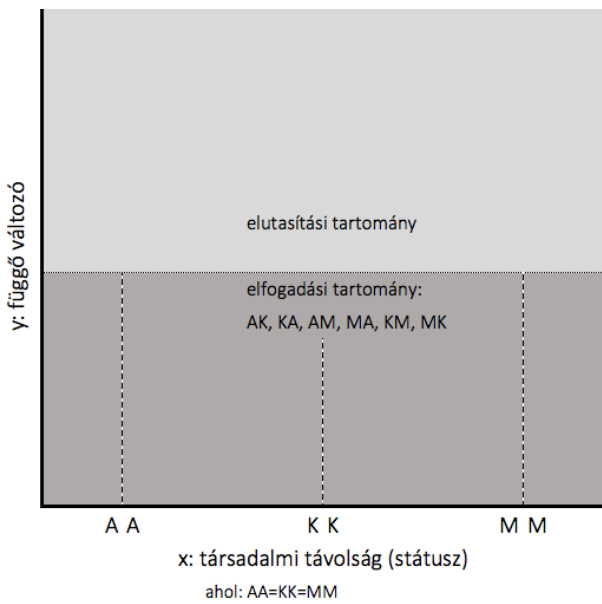
Szintén bonyolultabb (és feltehetően ritkábban előforduló) eset (c), ha $y(AA) > y(KK) > y(MM)$. Ekkor, ha Sorokinnak igaza van, úgy (lásd 3. ábra):

$$y(KM), y(MK), y(MA), y(AM) < y(MM), \text{ illetve } y(KA), y(AK) < y(KK)$$

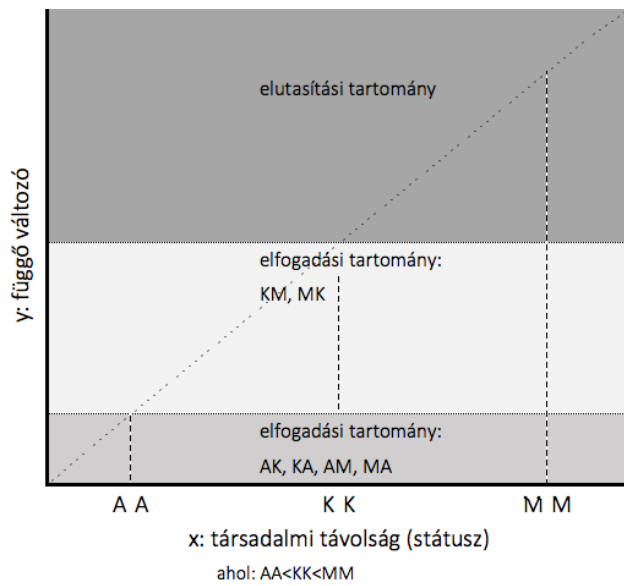
A társadalmi világban legrealisabbnak tűnő (b) feltételek között, a felfelé irányuló mobilitás esetében még hihető, hogy Sorokin azt állította volna, hogy A-ból induló és M-be érkező egyén azt a *kevés* bensőséges kapcsolatot is elveszíti, amely indulási kategóriájában jellemző, de érkezési kategóriájában nem képes új kapcsolatokat

⁹ Hajduék szerencsére megvizsgálták háromkategóriás modelljük két szélsőséges mobilitási útvonalának egyikét is (A-M), amely sokkal meggyőzőbb a tekintetben, hogy a felfelé irányuló mobilitásnak valóban semmilyen negatív hatása nincs – sőt hogy az egyén számára teljes mértékben pozitív egyenleggel zárul –, mivel az A-M út esetében alapvetően nem igazán lehet kétségünk afelől, hogy a társadalmi tér vertikális vektorának definíciójától, és az elérhető társadalmi kategorizációktól függetlenül – gyakorlatilag tetszés szerint kiválasztható társadalmi jelenségek/függő változók esetében – is jelentős mértékű, szubjektív is érzékelhető társadalmi távolságot reprezentál.

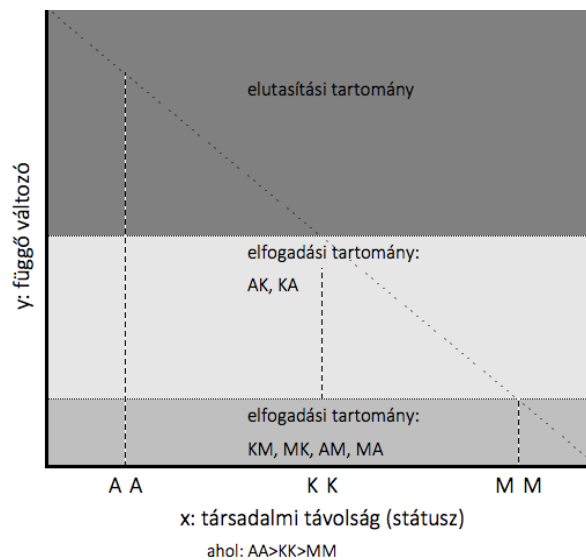
1. ábra. A disszociatív tézis függő változójának elfogadási és elutasítási tartománya különböző mobilitási utak esetén, (a) feltétel teljesülése esetén

2. ábra. A disszociatív tézis függő változójának elfogadási és elutasítási tartománya különböző mobilitási utak esetén, (b) feltétel teljesülése esetén

3. ábra. A disszociatív tézis függő változójának elfogadási és elutasítási tartománya különböző mobilitási utak esetén, (c) feltétel teljesülése esetén

kötni. De komolyan feltételezhetjük-e, hogy hasonló mértékű lefelé irányuló mobilitásra vonatkoztatva Sorokin azt állította volna – mert ebben a szigorú értelmezésben ez lenne az érem másik oldala –, hogy M-ből induló és A-ba érkező egyén az MM-re jellemző sok (AA átlagánál jóval több) bensőséges kapcsolata közül olyan sokat elveszít, hogy AA átlaga alá kerül?

Ha Sorokin valóban így, és ennyire szigorúan is értette volna tézisé, akkor ezt minden bizonnyal csak generáción belüli, gyors és jelentős mértékű mobilitás esetére gondolhatta komolyan, de az kevésbé hihető, hogy lassú, generációkon átívelő mobilitás esetére is fenntartotta volna. Hogy egy konkrét példával szemléltetesebben is alátámasszam; az igen kevésbé valószínű, hogy Sorokin ma azt állítaná, hogy egy A-ból származó

szülő M-be felemelkedő gyerekének bensőséges emberi kapcsolataira gyermekkori (A-ra jellemző) kulturális-társadalmi közege olyan mértékben rányomja a bélyegét, hogy M-be egyáltalán ne tudjon beilleszkedni felnőtt korában, még akkor sem, ha a mobilitás tipikusan és széles körben rendelkezésre álló csatornájában, azaz oktatási rendszerben történt meg a felemelkedése.

Már csak is lenne nehezen hihető, hogy ha Sorokin ma élne, akkor így okoskodna, mivel a társadalmi mobilitásnak sokkal reálisabb/gyakoribb/tipikusabb esete az a fajta intergenerációs mobilitás, amikor a leszár-mazott már gyerek-, kamasz-, és ifjúkorában is olyan rendszerszerűen működő vertikális mobilitási csatornába (vö. Sorokin 1959:164-180, pl. iskola, felsőoktatás) kerül – és szocializálódik –, amelyek társadalmi összetéte-lüket tekintve jóval vegyesebbek, mint kiinduláskori (AA) társadalmi közege. Emiatt joggal feltételezhető, hogy egy ilyen egyén látóköre fokozatosan tágul, szociális alkalmazkodóképessége megerősödik, és így a rendszer-szerűen működő cirkuláris csatornában szerzett bensőséges kapcsolatai közül is jó eséllyel igen sokat képes megőrizni. Ezzel szemben atipikus esetként fogható fel a társadalmi mobilitás azon intragenerációs formája, amikor az egyén társadalmi felemelkedése egyik napról a másikra történik.

Ebből következően úgy vélem, hogy – ha a korábban idézett szövegrészletet nem kiragadva, hanem az egész fejezet, illetve Sorokin egész könyvének tágabb kontextusában értelmezzük, akkor – a mai differenciált, plurális társadalmi körülmények között Sorokin disszociatív tézisé – egyéni elemzési szinten – igazából csak a generáción belüli mobilitás eseteiben kellene/lehetne igazán komolyan venni.

KONKLÚZIÓ

Az eddigieket mérlegelve mindenekeelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy Sorokin disszociatív tézisé – elsősorban makro-, azaz ösztársadalmi szintre vonatkoztathatjuk, és ebben az értelemben rokonságot mutat Durkeheim társadalmi szolidaritásra vonatkozó elméletével. Ebből következően a tézis empirikus ellenőrzését is elsősorban időben vagy térben elkülönülő társadalmak összehasonlítása révén lehetne adekvát módon meg-valósítani.

Ugyanakkor a tézisnek kétségtelenül lehetséges egy mikro szinten is megragadható, egyéni mobilitási pályákkal összefüggő értelmezése is. Amennyiben elfogadjuk, hogy a disszociatív tézis rétegek, illetve osztályok közötti mozgásra vonatkozóan is értelmezhető, abban az esetben viszont mindenképpen tisztázni szükséges az empirikus kutatás tervezésekor azokat a mobilitás fogalmával és a kiváltott hatásokkal kapcsolatba hozható tényezőket, illetve paramétereket, amelyek a disszociatív tézis érvényessége szempontjából kulcsfontosságúak. Ezek az alábbi kérdésekben foglalhatók össze:

- Intergenerációs vagy intragenerációs mobilitásról beszélünk-e?
- Strukturális vagy cirkuláris mobilitásról van-e szó?
- Vertikális és/vagy horizontális mobilitást veszünk figyelembe?
- Milyen sebességű a mobilitás?
- Mekkora társadalmi távolság esetén jelentkeznek a hatások, következmények?
- Mennyi ideig tart a kiváltott hatás?
- Képes-e az egyén idővel alkalmazkodni új környezetéhez vagy sem?

Álláspontom szerint Sorokin elsősorban az egyéni kapcsolatok intimitására (vagyis minőségére és nem mennyiségére), illetve a mentális egészségre nézve feltételezett csak negatív hatásokat, mégpedig csak ab-ban az esetben, ha (1) a mozgás kiindulási és az érkezési állomásai között tényleges környezetbeli eltérések figyelhetők meg, (2) ha ez az eltérés jelentős, (3) ha a változás gyors, (4) ha az alkalmazkodás elkerülhetetlen

kényszerként jelentkezik, és (5) ha nem áll rendelkezésre megfelelő idő az alkalmazkodásra. Ebből következően pedig a disszociatív tézis mikroszintű vizsgálata során a (6) cirkuláris mobilitás intragenerációs formáját kell előtérbe helyezni.

Mivel értelmezésem szerint az iménti hat pont jelenti a feltételezhető hatásmechanizmus működésbe lépésének legszigorúbb paramétereit, így a feltételezett hatásoknak is ezek teljesülése esetén kellene a legnagyobbaknak lenniük. Minden más esetben csak ennél gyengébb hatásokat várhatunk. Márpedig amennyiben nem, vagy csak kismértékben, illetve hiányosan állnak fenn azok a feltételek, amelyek között a disszociatív tézis Sorokin gondolatai alapján kihámozható hatásmechanizmusa működésbe léphetne, úgy magáról az elméletről azt sem mondhatjuk ki, hogy igaz, de azt sem, hogy hamis. Így például, ha egy társadalom nem zárt és kulturálisan elkülönülő csoportokból épül fel, hanem nyitott és kulturálisan meglehetősen homogén, akkor akármilyen jellegű és mértékű mobilitás esetében sem szükséges az eltérő környezethez alkalmazkodnia az egyénnek, vagyis nem is feltételezhetjük, hogy a mobilitásnak szubjektív következményei lennének. Ekkor egyszerűen csak azt állapíthatjuk meg, hogy az adott társadalomban az elmélet ellenőrzéséhez nem állnak fenn a szükséges és elégséges feltételek.

Természetesen lehetséges, hogy a disszociatív tézis általam adott értelmezése egyesek számára vitathatónak tűnik. Az azonban mindenképpen lényeges, hogy minden olyan empirikus kutatás esetében, amely elméleti tézisek ellenőrzésére vállalkozik, explicit módon tisztázni kell az okok, a következmények, és a köztük lévő kapcsolatot megteremtő hatásmechanizmus minden egyes állomását. Sorokin disszociatív tézise annyira elnagyoltan megfogalmazott, hogy többféleképpen is lehet értelmezni. Márpedig ha két empirikus teszt nem ugyanazokból az elméleti premisszákból indul ki, akkor nem csodálkozhatunk azon, ha eredményeik és következtetéseik is ellentmondásosak lesznek.

Ami Hajduék – és Chan – elemzésének eredményei alapján szinte biztosan kijelenthető, az véleményem szerint egyelőre csak az, hogy a lassú és tömeges strukturális mobilitásnak nincsenek jelentős negatív pszichés és kapcsolati következményei az egyénre nézve. Ez kétségtelenül fontos tudományos eredmény, de nem feltétlenül Sorokin disszociatív tézisének szempontjából.

HIVATKOZÁSOK

- Bourdieu, P. (1967) Systems of Education and Systems of Thought. *Social Science Information* 14. 338–58.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Chan, T. W. (2018) Social mobility and the well-being of individuals. *The British Journal of Sociology*, 69(1), 183–206. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12285>
- Durkheim, É. (2000) *Az öngyilkosság*. Budapest: Osiris.
- Durkheim, É. (2001) *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris.
- Ellis, R. A. – Lane, W. C. (1967) Social Mobility and Social Isolation: A Test of Sorokin's Dissociative Hypothesis. *American Sociological Review*. 32(2), 237–253. <https://doi.org/10.2307/2091814>
- Friedman, S. (2014) The Price of the Ticket: Rethinking the Experience of Social Mobility. *Sociology* 48(2): 352–68. <https://doi.org/10.1177/0038038513490355>
- Friedman, S. (2016) Habitus Clive and the Emotional Imprint of Social Mobility. *Sociological Review* 64: 129–47. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12280>
- Goldthorpe, J. H. (1980) *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Oxford University Press – Clarendon Press.
- Hajdu G. – Huszár Á. – Kristóf L. (2019) Mobilitás és társadalmi integráció. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 9/4, 42–61. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.4.42m>
- Houle, J. N. – Martin, M. A. (2011) Does Intergenerational Mobility Shape Psychological Distress? Sorokin Revisited. *Research in Social Stratification and Mobility* 29: 193–203. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2010.11.001>
- Marshall, G. – Firth, D. (1999) Social Mobility and Personal Satisfaction: Evidence from Ten Countries. *British Journal of Sociology* 50(1): 28–48. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.1999.00028.x>
- Némedi D. (2004) Durkheim és az individualizmus problémája. In Tallár F. (szerk.) *Az individuum és az európai tradíció*. Szombathely: Savaria University Press, 176–189.
- Némedi D. (2005) *Klasszikus szociológia – 1890–1945*. Budapest: Napvilág.
- Némedi D. (2006) *Durkheim – Tudás és társadalom* (elektronikus kiadás), Hallgatói Információs Központ. Elérhető: <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/durkheim-durkheim/adatok.html> [Letöltve: 2020-12-12].
- Sorokin, P. A. (1959) *Social and Cultural Mobility*. Glencoe: Free Press.
- Takács E. (2019) Társadalmi szolidaritás vs reflexív szolidaritás – Durkheim szolidaritáskonceptiója a későmodernitásban. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 9/2, 42–57. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.2.42>
- Weber, M. (1996) *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai 2/3*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.